"या आपोनिमित्तेन प्राप्यन्ते ता नैमित्तिक्यः यथा गोरुष्ट्राः आतपवर्षास्तासामस्मिन् काले ग्रहणासम्भवात् अतः पूर्वं गृहीत्वा यूपसुत्तरेण पुनर्ग्रहणमिति" कर्कः । अतएव श्रुत्या दृष्टेरातपनिमित्तत्वमुक्तम् "तस्माद्यत्र क्वचित् शोचति खेदते वा पुरुषस्तेजस एव तदध्यापोजायन्ते" इति छा० उ० पुरुषदेहस्य सन्ताप खेदयोरातपनिमित्तत्वात् दृष्टेरातपहेतुकत्वम् । व्यक्तमाह यादवः "तासां शतानि चत्वारि रश्मीनां दृष्टिसर्ज्जने चतुःशतं दृष्टिवाहाः सर्व्वास्ता अमृताः स्त्रियः" इति सूर्य्यरश्मीनां मध्ये चतुःशतस्य दृष्टिसर्ज्जकत्वेन दृष्टेरातपनिमित्तकत्वमत्र व्यक्तमेव ।

आतपवारण न० आतपं वारयति वृ-णिच् ल्यु । छत्रे । "नृपतिककुदं दत्त्वा यने सितातपवारणम्" "अनुदितान्यसितातपवारणम्" इति च रघुः ।

आतपात्यय पु० ६त० । रौद्रापगमे सूर्य्यकिरणविगमे । "आतपात्ययसंक्षिप्तनीवारास्तु निषादिभिः" रघुः ।

आतपाभाव ६त० पु० आतपस्याभावरूपायाम् छायायाम् ।

आतपीय त्रि० आतपस्य सन्निकृष्टदेशादि उत्करा० छ । आतपसन्निकृष्टदेशादौ ।

आतपोदक न० आतपे लक्ष्यमाणमुदकम् या०त० । सूर्य्यमरीचौ-लक्ष्यमाणे उदके मृगतृष्णिकायाम् ।

आतमाम् अव्य० आ+तमप् आम् । अतिशयाभिमुख्ये अत्यन्तसमन्ताद्भावे च "मन्दोदेवं कथमातमाऽख्यायत आत्मा हि मन्दुकथम्" शत०ब्रा० ।

आतर पु० आतरत्यनेन आ+तॄ-अप् । नद्यादेःतरणार्थं देये शुल्के "आतरत्राघवक्षेतोर्मेरुहर ! तरणिं तवावलम्बे" इत्युद्भटः द्रव्यभेदे आतरमानमुक्तं मनुना "पणं यानन्तरे दाप्यमुरुषोऽर्द्धपणन्तरे । पादमश्वश्च योषिच्च पादार्द्धं रिक्तकः पुमान् । भाण्डपूर्णानि यानानि तार्य्यं दाप्यानि सारतः । रिक्तभाण्डानि यत् किञ्चित् पुमांसश्चापरिच्छदाः"

आतर्पण न० आ+तृप-ल्युट् । १तृप्तौ । णिच्-ल्युट् । २प्रीणने ३मङ्गलालेपने । कर्त्तरि ल्युट् । ४तृप्तिकारके त्रि० ।

आतव पु० आ+तु-अप् । १हिंसने कर्त्तरि अच् । २हिंसके त्रि० ३राजभेदे पु० तस्यापत्यम् अश्वा०फक् । आतवायनः तदपत्ये पुंस्त्री० ।

आता स्त्री आभिमुख्येन अत्यते गम्यते प्राणिभिः आ+अत-कर्म्मणि घञ् । दिशि निरु० । "प्रत्ये हितादिव अङ्गव्यातः" ऋ० ३,४३,६ ।

आतान पु० आतन्यते आ+तन-घञ् । १आभिमुख्येन विस्तारे २दीर्घविस्तारे पटादिवयनार्थं दीर्घविस्तारे (टाना देओया) "यथा लूता आतानवितानाभ्यां जालं विस्तारयतीति" वेदान्तप्र० कर्म्मणि घञ् । ३विस्तार्य्ये ४क्रियमाणे च "एष एव नित्य एकाहातानः" शत०ब्रा० ।

आतानक त्रि० आ+तन-ण्वुल् । विस्तारके ।

आतापि पु० आ+तप इण् । असुरभेदे स चागस्त्येन भक्षितः "आतापिर्भक्षितोयेन वातापिश्च महासुरः । समुद्रःशोषितोयेन स मेऽगस्त्यः प्रसीदतु" मन्त्रलिङ्गादवगम्यते ।

आतापिन् पु० आतपति आ+तप-णिनि । (चिल्ल) पक्षिभेदे क्षीरस्वामी ।

आतायिन् पु० आ+ताय-णिनि । (चिल्) इतिख्याते पक्षिभेदे ।

आतार पु० आतीर्य्यतेऽनेन आ+तॄ-भा० घञ् । भावातरणार्थे देये शुल्के ।

आतालो अव्य० आ+तल भा० ईण् । विधुरस्याकूलीकरणे अर्था० "आतालीकृत्य विधुरमाकूलीकृत्येत्यर्थः" गणरत्नम् ।

आति पु० अत-इण् । शरारिपक्षिणि । "सुपर्णः पार्ज्जन्य आतिर्वाहसोः" यजु० २४,३४ । "तं आतयोन तन्वः शुम्भतः स्वा" ऋ० १९,९५ । २सततगन्तरि त्रि० ।

आतिथिग्व पु० अतिथिमभिगच्छति गम ड अतिथिग्वो-दिवोदासोराजा तस्यापत्यम् अण् । दिवोदासराजपुत्रे । "पराहन्नतिथिग्वाय शम्बं करिष्यन्" ऋ० ६,२६,३ "अतिथिग्वाय अतिथीनामभिगन्त्रे दिवोदासाय" भाष्योक्तेः दिवोदास एव ऋग्वेदेऽतिथिग्वत्वेन प्रसिद्धः "सुरथा आतिथिग्वे स्वभीशू राजे" "षड्भ्यां आतिथिग्व इन्द्रोते वधूमतः" ऋ० ८,६८,१६,१७ । "आतिथिग्व एतन्नामकराजस्य पुत्रः तस्मै" भा० ।

आतिथेय न० आतिथये इदं ढक् । १अतिथिनिमित्तके भोजनादौ । "आतिथेयमनिवारितातिथिः" माघः "दैवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु" मनुः । तत्र साधु ढञ् । २अतिथिसपर्य्यायां कुशले त्रि० । "प्रययावातिथेयेषु वसन्नृषिकुलेषु सः" रघुः । "यथोत्थायं मृगान् विध्यन्नातिथेयो विचक्रमे" भट्टिः "प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः" रघुः । स्त्रियां ङीप् । "तमातिथेयी बहुमानपूर्व्वया" कुमा० ।

आतिथ्य न० अतिथेरिदं अञ् । १अतिथिपरिचर्य्यायाम् । "तमातिथ्यक्रियायान्तरथक्षोभपरिश्रमम्" रघुः "कुशपतन कस्य यथोचितमातिथ्यं विधाय" हितो० । स्त्रीत्वमपि "आतिथ्यायाः प्राक्प्रायणीयम्" शत०ब्रा० आश्रम्